

Ερμηνεία και Θεολογία στην εικόνα της Πεντηκοστής

Ιεροδιάκονος π. Φιλάρετος, Ι. Μ. Αγίας Λαύρας Καλαβρύτων

Η εκκλησιαστική τέχνη, όπως κάθε άλλη τέχνη, είναι ένα γλωσσικό ιδίωμα που μιλά μέσα από τα σχήματά του. Η εικόνα, μας μεταδίδει το μήνυμα της με το σχήμα της ή με το στυλ της. Όπως γράφει ο π. Ιωάννης Μέγιεντορφ, η ιερή τέχνη είναι για τους ορθοδόξους αχώριστη από την θεολογία. Η εικόνα, όπως και η Λειτουργία ολόκληρη, ανοίγει τους οφθαλμούς του πνεύματος σ' εκείνους που ανήκουν στην Εκκλησία εγκαινιάζοντας γη καινή και καινό ουρανό. Με την μεσολάβηση της εικόνας, εκείνος που προσεύχεται εισέρχεται σε ορατή κοινωνία με το πρόσωπο ή το γεγονός που προσκυνά, και αντίστοιχα αυτά του απόκαλύπτονται δια της εικόνας. Επομένως τα λόγια του Χριστού « Υμών δε μακάριοι οι οφθαλμοί, ότι βλέπουσι, και τα ώτα υμών, ότι ακούουσιν», που μας παραδίδει ο Ματθαίος (ιγ', 16), αποκτούν το πλήρες νόημά τους. [1]

Στο συγκεκριμένο άρθρο, θα εστιάσουμε στον εικονογραφικό τύπο της Πεντηκοστής, που συνδέεται με την εορτή της Πεντηκοστής μετά την Σταύρωση του Κυρίου μας. Πενήντα ημέρες μετά το Πάσχα η Εκκλησία μας, εορτάζει την Πεντηκοστή σε ανάμνηση της επιφοίτησης του Αγίου

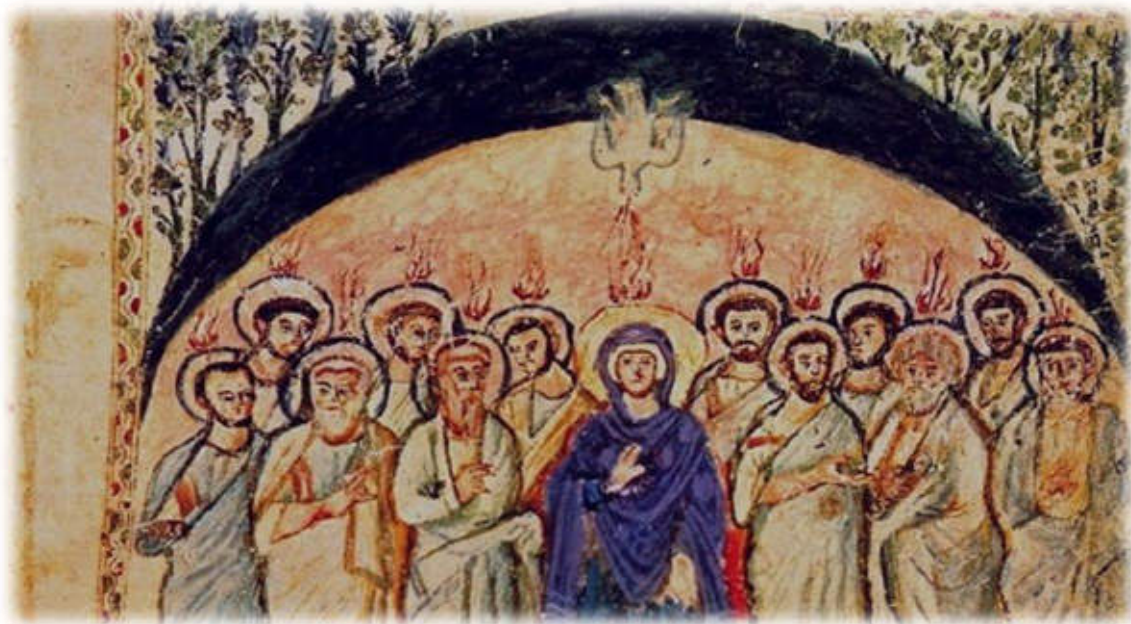
Πνεύματος στους μαθητές. Η επιφοίτηση αυτή έγινε την ημέρα που οι Ιουδαίοι εόρταζαν την εορτή της δικής τους Πεντηκοστής. Οι Ιουδαίοι με την εορτή αυτή ευχαριστούσαν το Θεό για τη συγκομιδή των σιτηρών. Γι' αυτό η Πεντηκοστή λεγόταν και εορτή του θερισμού ή των πρώτων καρπών. Στα χρόνια όμως του Κυρίου είχε κι άλλη σημασία, ήταν εορτή αναμνηστική ενός σημαντικού γεγονότος της ιερής ιστορίας: της παράδοσης από το Θεό του νόμου στο Μωυσή, που έγινε την 50η ημέρα μετά το Πάσχα. Με την κάθοδο του Αγίου Πνεύματος την Πεντηκοστή, εμφανίστηκε επίσημα στον κόσμο η Εκκλησία, που συνεχίζει το έργο του Κυρίου πάνω στη γη. Στο όρος Σινά η παράδοση του νόμου στο Μωυσή έκανε τους Ισραηλίτες περιούσιο λαό του Θεού. Έτσι και τώρα με την έκχυση του Αγίου Πνεύματος στους αποστόλους γεννήθηκε ο νέος περιούσιος λαός του Θεού, η αγία μας Εκκλησία. [2]

Το εικονογραφικό θέμα της Πεντηκοστής στους βυζαντινούς ναούς το συναντάμε στους ημικυλινδρικούς θόλους και στα ψηλότερα σημεία των τοίχων, όπου και αναπτύσσεται η επίγεια ζωή του Χριστού με τα σπουδαιότερα γεγονότα, τα οποία ξεκινούν με τον Ευαγγελισμό και ολοκληρώνονται με την Κοίμηση της Θεοτόκου, δηλαδή το λεγόμενο «Δωδεκάορτο». [3] Ο αρχαιότερος θόλος με την αναπαράσταση της Πεντηκοστής που έχει διατηρηθεί, βρίσκεται πάνω από το ιερό της φημισμένης εκκλησίας του Οσίου Λουκά Λεβαδείας (11ο αιώνα). [4]

Στον εικονογραφικό τύπο της Πεντηκοστής, που κατά κανόνα επικρατεί μέχρι την εποχή της Εικονομαχίας, χαρακτηριστικό του οποίου αποτελεί η μικρογραφία που σώζεται στο Ευαγγέλιο του Rabbula (6ος αιώνας). Βλέπουμε τους Αποστόλους να στέκονται όρθιοι, δεξιά και

αριστερά της Παναγίας, που δεσπόζει στο κέντρο της συνθέσεως, σε δύο οριζόντιες σειρές. Ζωγραφίζονται με φωτοστέφανα και πύρινες γλώσσες στα κεφάλια τους. Η πύρινη γλώσσα επάνω στην κεφαλή της Θεοτόκου είναι πιο μεγάλη από τις άλλες και συνδέεται άμεσα με την κατερχόμενη περιστερά. Αυτή η παρουσία της Θεοτόκου στον εικονογραφικό τύπο της Πεντηκοστής είναι δεδομένη μέχρι και την Εικονομαχία. Όμως, μετά τον 9ο αιώνα, ένεκα των θεολογικών συζητήσεων και των σχετικών αμφιβολιών, επιβάλλεται στην εικονογραφία της Πεντηκοστής ο άλλος τύπος, στον οποίο συνήθως απουσιάζει η Θεοτόκος. Επίσης διαφορά βλέπουμε και στους Αποστόλους, μέχρι τον 10ο αιώνα δεν ζωγραφίζονται καθισμένοι ημικυκλικά, αλλά παρατάσσονται σε μια σειρά, είτε όρθιοι (Rab-bula), είτε καθιστοί όπως στο τρίπτυχο της Μονής Σινά (9ος-10ος αιώνας). [5] Σε αρχαιότερες παραστάσεις στο ανώτερο τμήμα της σκηνής ζω-γραφίζεται η Ετοιμασία του Θρόνου π.χ. στον Όσιο Λουκά της Λεβαδείας. [6]

Μεταεικονομαχικά, η εικόνα της Πεντηκοστής παρουσιάζει υπερώο. Είναι το υπερώο που διέμεναν οι απόστολοι μετά την Ανάληψη του Κυρίου. Χωρισμένοι σε δύο ομάδες, είναι καθισμένοι σε ημικυκλικό θρανίο με ράχη και υποπόδιο. Στην κορυφή του ημικυκλίου είναι οι πρωτοκορυφαίοι απόστολοι Πέτρος και Παύλος. Τρίτος δεξιά από τον Πέτρο είναι ο απόστολος και ευαγγελιστής Λουκάς και απέναντί του ο απόστολος και ευαγγελιστής Μάρκος, ο τρίτος κοντά στον Παύλο. Ακολουθούν οι λοιποί απόστολοι κατά σειρά ηλικίας. Όλοι είναι ήρεμοι με γλυκιά έκφραση και στοχαστικό βλέμμα. Κρατούν ειλητάρια που συμβολίζουν το διδακτικό χάρισμα που έλαβαν από το Άγιο Πνεύμα. Ενώ ο Παύλος και οι

ευαγγελιστές κρατούν βιβλία, ως συγγραφείς. Μεταξύ των πρωτοκορυφαίων διακρίνεται ένα κάθισμα κενό. Είναι η θέση του Χριστού, της θείας κεφαλής της Εκκλησίας την οποία εικονίζει η Πεντηκοστή. Στο επάνω μέρος της εικόνας εικονίζεται ο ουρανός με τμήμα κύκλου. Από αυτόν εκπέμπονται δύο δέσμες ακτινών, δώδεκα συνολικά, που κατεβαίνουν προς τους Αποστόλους. [7] Η δια των ακτινών κάθοδος του Αγίου Πνεύματος απαντάτε στις περισσότερες απεικονίσεις, αντί του σπανιότερου τύπου, στον οποίο αντί για ακτίνες ζωγραφίζονται πύρινες γλώσσες επί των κεφαλών των αποστόλων. Ωστόσο η απεικόνιση των πύρινων γλωσσών θα επανέλθει με τέχνη της Αναγέννησης και θα τονιστεί από τον Δομίνικο Θεοτοκόπουλο (El Greco). [8]

Κάτω από τους καθισμένους αποστόλους εικονίζεται μία μορφή γέροντος «με στέμμα εις την κεφαλήν του και με οξύ ή στρογγυλόν γένειον». Ο γέροντας αυτός είναι ο «κόσμος» προσωποποιημένος. Είναι φορτωμένος με τόσα χρόνια, από την πτώση μέχρι σήμερα, ολόκληρο δε το σύμπαν είναι αιχμάλωτο στον άρχοντα του παρόντος κόσμου. Μερικές φορές η αψίδα, όπου συνήθως εικονίζεται ο «κόσμος» είναι κλεισμένη με κάγκελα φυλακής και έτσι υπογραμμίζεται μια κατάσταση αιχμαλωσίας. Το σκοτάδι, που συνήθως περιβάλλει το γέροντα, παριστάνει το σκότος και τη σκιά θανάτου, τον Άδη από όπου αποσπάται ο μη βαπτισμένος κόσμος και δέχεται το φως του Ευαγγελίου. Ο γέροντας έχει απλωμένα τα χέρια του για να δεχθεί τη χάρη και το μήνυμα του Ευαγγελίου. Στα χέρια του κρατά ένα λευκό σεντόνι, όπου μέσα εικονίζονται δώδεκα κλειστά ειλητάρια, που συμβολίζουν τους ισάριθμους κλήρους, με τους οποίους κληρώθηκε η οικουμένη στους Αποστόλους για να κηρυχθεί ο λόγος του Θεού παντού.

Στις αρχαιότερες εικόνες, αντί του κόσμου, ζωγραφίζονται κάποιοι άνθρωποι από διάφορες φυλές, ντυμένοι με παράδοξα φορέματα και γυρισμένοι κατ' επάνω, σαν να ακούν το κήρυγμα των αποστόλων ο καθένας στην δική του γλώσσα, και πάνω από αυτούς η επιγραφή «Λαοί, Φυλαί και Γλώσσαι».[9] Σχετική αναφορά για τον «κόσμο» υπάρχει σε ένα κείμενο του 17ου αιώνα. Σύμφωνα με αυτό, ο άνθρωπος κάθεται σε σκοτεινό μέρος, επειδή η οικουμένη ήταν προηγουμένως χωρίς πίστη. Είναι κυρτωμένος από τα χρόνια, γιατί είχε γεράσει από την αμαρτία του Αδάμ. Το κόκκινο του ένδυμα δηλώνει τις αιματηρές θυσίες του πονηρού. Το βασιλικό στέμμα δηλώνει την αμαρτία που κυβερνούσε τον κόσμο. Και το λευκό ύφασμα στα χέρια του με τα δώδεκα ειλητάρια, σημαίνει τους δώδεκα αποστόλους που έφεραν με την διδασκαλία τους φως στην οικουμένη.

Έτσι στην εικόνα μας η αντίθεση είναι χτυπητή. Επάνω το φώς, ο ωραίος κόσμος του Πνεύματος. Κάτω το σκοτάδι, ο κόσμος της αγνοίας και της αμαρτίας. Γι' αυτό πρέπει να παρακαλούμε το Άγιο Πνεύμα να μας φωτίζει και να μας αγιάζει, γιατί όπως λέγει και ο Άγιος Κύριλλος Ιεροσολύμων είναι ο φωταγωγός των πεπλανημένων, αθλοθέτης των αγωνιζομένων και ο στεφανωτής των νενικηκότων.[10]

Παραπομπές:

1. Νικολάου Ozoline (πρωτοπρεσβυτέρου), Η ιστορία μιας εικόνας, (η εικόνα της Πεντηκοστής), Αθήνα 2010, σσ.33-39.
2. Χρήστου Γ. Γκότση, Ο Μυστικός Κόσμος των Βυζαντινών Εικόνων, τ. Α΄, εκδ. Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, σσ. 115-116.
3. Ιωάννας Στουφή- Πουλημένου, Χριστιανική και Βυζαντινή Αρχαιολογία και Τέχνη, Αθήνα 2011, σ.320.
4. Νικολάου Ozoline (πρωτοπρεσβυτέρου), Η ιστορία μιας εικόνας, (η εικόνα της Πεντηκοστής), Αθήνα 2010, σ. 186.
5. Γεωργίου Β. Αντουράκη, Θέματα Αρχαιολογίας και Τέχνης, Γ΄ Τόμος: Τεύχος Δεύτερο (Το Δωδεκάορτο και ο Ακάθιστος Ύμνος στην Ορθόδοξη Τέχνη και Παράδοση), Αθήνα 2001, σσ. 301-302.
6. Κωνσταντίνου Δ. Καλοκύρη, «Εορταί, δώδεκα, (Εικονογραφία)» ΘΗΕ, Ε΄ στ. 755.

7. Χρήστου Γ. Γκότση, **Ο Μυστικός Κόσμος των Βυζαντινών Εικόνων**, σ. 116.
8. Κωνσταντίνου Δ. Καλοκύρη, «Εορταί, δώδεκα, (Εικονογραφία)» **ΘΗΕ**, Ε' στ. 754.
9. Γεωργίου Β. Αντουράκη, **Θέματα Αρχαιολογίας και Τέχνης**, σσ. 300-301.
10. Χρήστου Γ. Γκότση, **Ο Μυστικός Κόσμος των Βυζαντινών Εικόνων**, σσ. 119-120.